

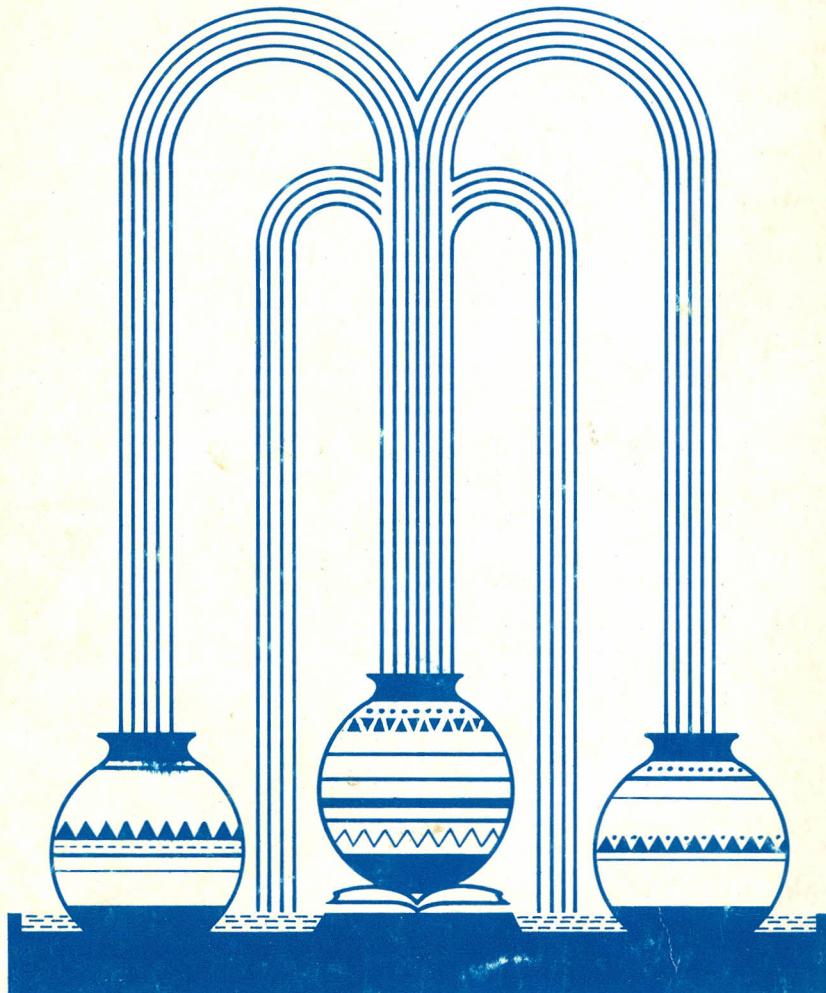
CHEMCHEMI

International Journal of Arts and Social Sciences

VOLUME 1

DEC. 1999

ISSN 1563 – 1028

Journal of the Faculty of Arts
Kenyatta University

HISTORIA NA MAENDELEO YA RIWAYA YA KISWAHILI

Kitula King'ei*

Abstract

This paper sets out to investigate briefly the historical origin of Kiswahili prose literature and traces its development up to contemporary times. It notes the most important stages that the Kiswahili novel has gone through and the most influential factors that have shaped it.

The discussion sets off by raising a few theoretical questions aimed at grounding the framework within which the exposition proceeds. The formal and thematic concerns of the traditional “novel” genre are delineated and the main epic stages of Kiswahili prose writing in colonial and post-independence eras are discussed against the background of the unfolding literary and critical concerns of each period with the attendant socio-political and economic dictates. Each stage and trend is exemplified by quotes from the works considered classical for the era in question.

The paper highlights the relative poverty of prose works in Kiswahili in contrast to poetic writing. Secondly, the literary gap and lack of a continuum from the traditional lore to modern prose is also explained. The undue dependence of the East Africans on literature created in English which is brought about by the skewed language policies is seen as largely contributing to the underdevelopment of Kiswahili prose literature. An appeal is made for a concerted effort by the political establishment to foster a more positive attitude toward Kiswahili. Such a step will not only promote prose writing as the language develops but also, hopefully, raise the quality of Kiswahili literature as a whole.

Historia na Maendeleo ya Riwaya za Kiswahili

Maana hasa ya “riwaya” sio rahisi kuifafanua. Mpaka sasa kuna ubishi mkali mionganini mwa wasomi wa fasihi kuhusu mpaka kati ya “hadithi fupi” na “riwaya” kama vipengele vya fasihi-andishi. Kuna wale wanaotumia kigezo cha urefu na kudai kwamba “hadithi” au “kijiriwaya” ni kisa kifupi kinachokamilika kwa idadi ndogo ya maneno. Kwa kigezo hiki, riwaya kama zile za Shaaban Robert huitwa “hadithi” au “vijiriwaya” wala sio riwaya kamili.

Kwa upande mwingine, wapo wataalamu wanaoeleza kuwa undani wa vitushi, maudhui na fani nyaginezo ndivyo vipimo muhimu zaidi vya kuieleza “riwaya” wala sio idadi ya kurasa au maneno yake. Mfano mzuri wa wasomi wenye mwelekeo huu ni kama vile Mlacha (1989). Kwa mujibu wa Mlacha, riwaya ni utungo wa natharia wenye kutongoa hadithi yenye urefu fulani, visa vinavyooana na inayozingatia swala nyeti kwa muda maalum.

Swala la maana ya riwaya pia limeshughulikiwa na Syambo na Mazrui(1992). Wao pia wanatoa maoni sawa na yale ya Mlacha (1989) na wanaeleza kuwa urefu au ufupi sio kigezo muhimu cha kufafanua riwaya. Wanaeleza kuwa ubunifu, ploti na matumizi ya lugha ya nathari ndizo nguzo za riwaya.

Vigezo vya riwaya vilivyotajwa hapo juu ni vya kijumla na pia vimetokana na tamaduni za Kimagharibi. Lakini, kama asemavyo Mohamed (1995), vigezo vya aina hii vinakubalika mradi visipingane na miiko, miundo, sifa na mielekeo ya jamii zingine ambazo zimezalisha riwaya.

kutegemea mila na utamaduni wake. Jamii zilizozalisha riwaye zake za kipekee zenye kujumuisha vipengele vya kigeni na kiasili ni Waswahili.

Kazi nyingine ambayo imeshughulikia swala la historia na maendeleo ya riwaya ya Kiswahili ni ile ya Rollins (1993) inayoitwa **A History of Swahili Prose**. Kitabu hiki kinafanua historia ya maandishi ya nathari ya Kiswahili, chanzo chake, na aina zake kutoka miaka ya mwanzo wa karne hii hadi miaka ya 1970. Kinaleza vipengele muhimu vya nathari hiyo kuwa **Hekaya, Hadithi, Kioja, Habari** na baadaye maandishi kama vile **Wasifu, Simo, Masimulizi, Neno La Hekima** na **Ngano, Mwandishi** anaeleza kwamba misingi ya nathari ya Kiswahili ni fasihi simulizi ya Kiswahili. Pengine udhaifu mkubwa wa kazi ya Rollins ni maadai yake kwamba kila kipengele cha fasihi simulizi ya Kiswahili kilitokana au kiliathiriwa na tamaduni za kimashariki.

Ni kweli kuwa nyanja au tanzu za riwaya na tamthilia hazijastawi na hazina historia ndefu kama vile utanzu wa ushairi. Wachambuzi wa maandishi ya fasihi ya Kiswahili wameeleza jambo hili kwa namna tofauti. Baadhi wameeleza kuwa uandishi wa nathari umefuata sana misingi ya fasihi ya kimagharibi. Wao wameonelea kuwa ushairi wa Kiswahili ulikita sana katika misingi ya fani za kimasimulizi za Kiswahili ambazo ni za tangu jadi na hii ndio sababu umestawi kuliko nathari. Wengine nao wameeleza kuwa ushairi ulizingatiwa sana kuliko nathari kwa sababu ulikuwa na umbo na mpangilio uliosaidia wasimulizi kueleza na kukumbuka maudhui yao kwa urahisi kuliko nathari.¹

Ijapokuwa riwaya haina historia ndefu kama ushairi katika fasihi andishi ya Kiswahili, mpaka sasa kuna kazi nyingi katika utanzu huu ambazo zinastahili kueleza jinsi zilivyoanza na kuendelea. Hata hivyo, kabla ya kuanza kusimulia kwa tafsili historia na maendeleo ya riwaya za Kiswahili inafaa kujadili maswala na hoja kadhaa muhimu kuhusu nadharia ya riwaya kwa jumla. Maswala na hoja hizi zimekusudiwa kutoa usafanuzi kuhusu maana na matumizi ya neno “riwaya”.

Nadharia Kuhusu Riwaya

Katika utamaduni wa kimagharibi, hususa Uropa na Marekani, tofauti kati ya maana za maneno “riwaya”, “shairi”, “tamthilia” au “hadithi fupi” ni dhahiri. Kwa hivyo, mchambuzi au mhakiki wa fasihi huyatumia maneno hayo **kiistilahi** bila hofu ya kutoeleweka wala kukanganya. Hata hivyo, kwa maoni yetu, hivi sivyo mambo yalivyo katika fasihi ya Kiswahili hasa kuhusu umbo na sifa za utungo unaopaswa kuitwa ‘riwaya’ au ‘hadithi fupi’. Tungependa basi kueleza jinsi maneno haya yatakavyotumika katika makala haya.

Wachambuzi wengi wa fasihi ya Kiswahili wanaamini kwamba utanzu wa riwaya ya Kiswahili umeshabihiana sana na tanzu za tungo kama “kisa”, “hadithi”, “hekaya”, “kioja”, “habari”, “wasifu”, “simo”, “masimulizi”, “neno la hekima” na “ngano”.²

Pengine msomaji angestaajabu, je, iwapo jambo hilo ni la kweli, basi, riwaya ya Kiswahili ni umbo jipya la mojawapo ya tanzu zilizotajwa hapo juu au ni utungo mpya amba ni wa kigeni katika fasihi ya Kiswahili. Lakini, pengine haitoshi kusema hivyo kwani dai kama hili halitoshi kueleza sababu za kuwepo kwa riwaya ya Kiswahili kama tuijuavyo hivi leo. Pengine njia moja ya kuirahisisha swala hili ni kusema kuwa kwa hakika hakuna sababu za kitaaluma za kudai kuwa kunayo riwaya ya Kiswahili, Kiingereza, Kirusi, Kichina, Kijapani ama Kijerumanî ambayo inazo sifa za kipekee zinazointenga na riwaya kutoka katika tamaduni nyingine hasa kimitindo na kimuundo.

Hatuna budi kujiuliza sasa, ni nini basi maana hasa ya ‘riwaya’ katika fasihi-andishi? Ni dhahiri kwamba upana na undani wa swala hili la kinadharia unakiuka upeo wa makala haya. Hata hivyo,

tunaitumia dhana hii kumaanisha utanzu wa fasihi bunifu ya kinathari, kazi ya kisanaa ambayo hujaribu kuwasilisha, kupertia maandishi ya nathari, mtazamo fulani wa maisha ya mwanadamu kwa usanifu na umbuji wa kuvutia huku ikichambua au kuunga vipengele kadha nya jamii.

Kazi kama hiyo, inayo sifa moja kuu ambayo ni uwezo wake wa kumsafirisha kimawazo msomaji hatua kwa hatua kupitia msururu wa tajriba mbalimbali zenyenye mpangilio mwafaka na zinazooana kimantiki na pia kazi yenye hutoa misimamo na maelezo kuhusu maudhui yake. Kwa hivyo maelezo mwafaka, udhahiri na uelewekaji ni mojawapo wa sifa muhimu za riwaya, kama alivyotaja Kitsao (1979) na Ohly (1981).

Baada ya kutoa utangulizi mfupi na maelezo kuhusu matumizi ya istilahi "riwaya" katika makala haya, sasa tutapiga hatua nyingine mbele na kufafanua kiini na maendeleo ya utanzu wa riwaya ya Kiswahili. Baadhi ya utafiti ambaa umefanywa kuhusu hoja hii, mbali na ule wa Mazrui na Kazungu (1981) umeichora fasihi ya Kiswahili kama kipengele tofauti na mazingira ya utamaduni wote wa Kiswahili au tuseme kama kipengele kidogo tu cha utamaduni huo. Utafiti huu umejishughulisha sana na vipengele vya umbo na mtindo wa fasihi na kwa nadra sana msingi ya kitamaduni na kijamii ya fasihi yenye.

Makala haya yataangazia riwaya ya Kiswahili kihistoria na jinsi mtazamo huu unavyooana na maudhui ya kijamii yaliyomo katika kazi tofauti. Kwa maneno mengine, haja kubwa hapa ni kugundua "ni kwa nini na ni katika hali gani ambapo riwaya fulani ilitungwa."

Kutokana na sababu kadha za kihistoria na kijiografia, kazi nyingi za nathari zilizotungwa na kuchapishwa katika mataifa jirani kama vile Tanzania, Uganda, Zaire, Zambia, Congo, Rwanda, Burundi na Somalia hazijulikani sana hapa Kenya na ni nadra kupatikana. Hali hii inaifanya juhud ya kuzitalii riwaya za Kiswahili kuwa ngumu na zenyenye kufinyika sana kiupeo kwani kazi za kurejelewa ni haba mno. Hata hivyo, riwaya nyingi za waandishi wa Tanzania kama Said Ahmed Mohamad, Shaaban Robert, Mohamed Suleman Mohamed, E. Kezilahabi na wengineo wachache zimewahi kuchapishwa hapa Kenya katika miaka ya hivi karibuni. Jambo hili limeimarisha na kufanikisha kusambaa kwa usomaji na uchambuzi wa riwaya za Kiswahili kote Afrika ya Mashariki.

Ili kurahisisha maelezo kuhusu historia na maendeleo ya riwaya ya Kiswahili, tumeyagawa makala haya katika sehemu nne kihistoria. Sehemu hizi ni kabla ya utawala wa kikoloni, kipindi cha uandishi wa kiwango cha chini cha nathari, kipindi cha mapambano ya ukombozi na baada ya uhuru. Mgawo huu unawiana na ule wa Mazrui na Kazungu (1981) na Arnold (1973).

Kipindi Cha Kabla Ya Ukoloni: 1850 hadi 1890

Baada ya majilio ya Waarabu, mfumo wa kijamaa wa jamii ya Waswahili ulianza kuvunjiliwa mbali na mahali pake kuchukuliwa na mfumo wa kibwanyenye. Maudhui ambayo yanaegele sana upande wa dini katika maandishi ya nathari ya wakati huu yametokana na kukolea sana kwa ustaaarabu wa kidini wa jamii ya pwani ya Afrika Mashariki mnamo karne za 18 na 19. Ustaarabu huo ulikita sana kwenye misingi ya uislamu. Hata hivyo athari hiyo haikuigeuza fasihi hii walikuipokonya uafrika wake. Jambo muhimu sana kuhusu kipindi hiki ni kwamba hakukuwa na utunze wowote wa maandishi ya nathari na kama ulikuwepo, basi ulikuwa haba mno. Huu ndio wakati ambapo utanzu wa ushairi ulifikia kilele huku washairi wengi wanaosifika sana wakitoa tungu nyingi za fahari ambazo zimebakia kuwa kielelezo cha ushairi bora wa Kiswahili hadi leo. Mifano mizuri ni kama Fumo Liyongo (1160-1204 AD), Muyaka bin Haji (1776-1840 AD) na Seyyid bin Haji (1776-1840 AD) na Seyyid S.A. Nassir (1720-1820 AD)

Washairi wengineo ni kama vile Mwengo bin Athman, mtunzi wa **Chuo cha Tambuka**, Mwana Kupona (1810-1860), Ali Koti, Abdalla Songora, Malenga Mkilifi na Mwinyi Jitu. Je, ni kwa nini hapakuwa na uandishi wa nathari wakati huu? Kazungu na Mazrui (1981) wamelijibu swali hili kwa kueleza kuwa ushairi ulihifadhiwa kwanza kimaandishi kwa sababu ulikuwa mgumu kukumbukika na kusimulika kuliko nathari. Nathari, wanazidi kufafanua ilikuwa ni utunzi ambaa ulimpa msanii uhuru zaidi wa kubuni kivyake kila aliposimulia na hali haikuruhusiwa wala haikuwa rahisi kubadilisha muundo, mtindo au maneno ya shairi. Kwa hivyo, yamkini wasanii walihiaru kuzihifadhi tungo zote za kishairi kimaandishi na huku wakihifadhi nathari katika bongo zao.

Sababu nyingine ya kutokuwepo kwa riwaya au tungo za kinathari katika kipindi hiki ni kuwa tanzu kama riwaya na tamthilia ni mazao ya fasihi ya kimagharibi. Pili, kwa vile hapakuwa na wanachuoni waliofuzu kuandika nathari mionganini mwa waswahili basi hapakuwa na yejote aliyejitoma katika uandishi huu. Pengine sababu nyingine ni kuwa, ingawa waandishi wengi wa Kiswahili wangeweza kubuni kazi za kinathari, kujieleza kwa kutumia ushairi kulikuwa ni ishara ya ustaarabu na elimu. Maandishi ya nathari hayakuwa ya fahari. Jambo hili linaweza kudhahirishwa na hoja kwamba katika ustaarabu na utamaduni wa Kiarabu ambaa ndio uliouletea elimu jamii ya waswahili na hati ya kuandikia ulitokuza na kuthamini ushairi kuliko utanzu mwagine wowote. Hata katika tamaduni nyingine ambamo elimu na ustaarabu wa Kiarabu ulikuwa na athari kuu kama katika jamii ya Wahausa, hakuna kazi nyingi za nathari zilizotungwa katika wakati huu.

Ijapokuwa kipindi hiki (1850 hadi 1890) hakikuzalisha kazi nyingi za nathari, ni kiwakilishi muhimu katika historia ya riwaya ya Kiswahili kwani kinatangulia kipindi cha uhifadhi wa masimulizi katika maandishi ya nathari. Pia kutokuwepo na riwaya au tungo za kinathari kabla ya kuja kwa wakoloni Waingereza hapa Afrika Mashariki kulitokana na kumilikiwa taaluma ya uandishi na ushairi na maulama wa Kiisilamu na wafuasi wao kama wasemavyo Syambo na Mazrui(1992).

Kipindi Cha Uandishi Haba Wa Nathari: 1890 hadi 1930

Kufikia mwishoni mwa karne ya 19, wamishenari wengi walikuwa tayari wamepiga kambi mahali pengi katika pwani ya Afrika ya Mashariki. Hawa wageni wote hawakuwa wamishenari tu bali pia wasafiri na wavumbuzi ambaa walipendezwa sana na utamaduni wa Waafrika waliowazunguka. Wajerumani nao, katika juhudzi zao za kuimarisha utawala wao huko Tanganyika (Tanzania bara), walihimiza matumizi ya Kiswahili katika shughuli za utawala. Ni katika kipindi hiki ambacho kilishuhudia uandishi na kuchapishwa kwa kazi za kwanza za kinathari za Kiswahili. Machapisho ya kwanza yalikuwa ni magazeti machache ambayo yaliuza nakala chache tu kama vile, **Msimulizi** (1888) na **Habari za Mwezi** (1894). Magazeti haya yaliandikwa katika lugha rahisi ambayo haikushirikisha maneno ya kikale, jazanda, maneno mapya ama matumizi mengine ya lugha bunifu.

Licha za magazeti, kazi za kwanza za nathari zilizotungwa zilikuwa ni maandishi ya ngano au hekaya za kutokana na misingi ya sihi-simulizi. Hii ilikuwa hatua muhimu sana katika kuibua chanzo cha riwaya. Ngano na hadithi hizi zilikuwa na sura na ishara za riwaya kama vile undani wa masimulizi, uumbaji wa kiubunifu wa wahusika, ploti, mandhari na hata utata wa kimaudhui. Maandhishi haya yalitungwa na wazungu hasa wamishenari katika Kiswahili K.m. **Hadithi za Unguja** (1967) na **Mashujaa: Hadithi za Wayunani** cha C. Kingsley. Baadhi ya maandishi yalikuwa katika Kiingereza K.m. **Specimen of Swahili Short Stories** (1866), **Swahili Tales as Told by Natives of Zanzibar** (1870) cha Kasisi Steere, **Swahili Stories** (1885), Kibaraka: **Swahili Stories from Arab Sources**(1886). Hadithi nyinginezo pia ziliandikwa kwa Kijerumani K.m. **Prosa und poesie der Suaheli** (1907) cha C. Velten na **Anthrologie aus der Suaheli-literatur** (1894).

Kazi ya kinathari ambayo ilichapishwa wakati huu na ambayo inahesabika kama ya mwanzo ya aina yake ni ile iitwayo **Habari za Wakilindi** iliyoitungwa na Abdalla Hemed Liajemi katika mwaka 1905. Kulingana na Kitsao (1979), hii "ni hadithi ya kiwango cha juu kuhusu watu waitwa Wakilindi waishio Tanganyika (Tanzania bara). Licha ya upungufu wake, **Habari za Wakilind** bado ndio kazi ya kwanza ya nathari katika Kiswahili ambayo imekaribia sana riwaya ya kisasa hasa kwa upande wa uumbaji wa wahusika na uwasilishaji wa mazingira ya kijamii.

Machapisho mengineo ya nathari ya wakati huu ni kama vile **Habari za Pate** (1913) na **Habari za Lamu**. Hata hivyo nathari ya aina hii ilitupiliwa mbali katika miaka ya 1930 ambapo mitindo mipy ya uandishi wa riwaya za Kiswahili ilianzishwa. Riwaya za kimasimulizi na kihistoria zilianza kufifia umaarufu na mahali pake pakatokea aina ya riwaya ya kimasimulizi iliyokusudiwa kusisimua na kufurahisha kama inavyoelezwa katika sehemu ifuatayo.

Kipindi Cha Mapambano Ya Uhuru 1930 hadi 1960

Hiki ni kipindi ambacho kilizalisha kazi nyingi za natharia kuliko vipindi viwili tulivyojadili. Kufikia mwanzo wa miaka ya 1930, mfumo wa elimu ya Waafrika ulikuwa umepanuka sana. Kwa hivyo ilizuka haja kubwa ya kuandika vitabu vingi ambavyo vingetumiwa katika shule. Ni kutosheleza haja hii ndipo vitabu vingi vilipotafsiriwa katika Kiswahili, hasa kutoka Kiingereza. Mahitaji makubwa hasa yalikuwa katika viwango vya shule za msingi; katika madarasa ya chini na ya kati. Hapakuwa na waalimu Waafrika wa kutosha waliohitimu kuweza kuandika vitabu kama hivyo. Kwa hivyo wamishenari hawakuwa na la kufanya ila kutafsiri vitabu hivyo. Mifano ya vitabu vya aina hiyo ambavyo bado vinatumika hadi leo shulenii mwetu ni, – **Mashimo ya Mfalme Suleiman Kisiwa Chenye Hazina, – Hadithi za Abunuwas, Alfu Lela Ulela na Hadithi za Esopo**.

Vitabu hivi vya kutafsiriwa vilikuwa na sifa moja kuu ambayo ni kwamba ijapokuwa ni sehemu ya fasihi iliyoitungwa kwa lugha ya Kiswahili, vilisimulia mazingira yasiyokuwa ya uswahili na vimewahi kushitakiwa kuwa ujumbe uliomo ulikusudiwa kumdunisha Mwaafrika mbele ya mtu mweupe. Wazungu walikuwa pengine na nia ya kutafsiri na kuwafunza waafrika aina ya fasihi ambayo ingewafanya waafrika kuendelea kuwanyenyekoa wakoloni. Maudhui kama hayo yamo katika kazi kama **Mashimo ya Mfalme Suleiman na Uhuru wa Watumwa** (1934).

Baadaye, katika miaka ya 1950, waandishi wa Kiafrika kama vile Shaaban Robert walianza kutunga fasihi ya kufurahisha na kuasa wasomaji wa tabaka la wasomi lililokuwa limeanza kujengesha baada ya waafrika wengi kujipatia elimu ya kigeni. Tabaka hili lilikuwa la watu kama wamishenani watawala na watumishi wa serikali. Kazi kama vile **Adili na – Nduguze** (1952), **Kufikirika na Kusadikika** zilitokea kutekeleza haja hii. Fasihi kama hii ilipendwa sana na ilichapishwa na wachapishaji wa kikoloni.

Hata hivyo ni muhimu kusisitiza hapa kuwa, kazi za aina hii hazikuwa tu na maudhui ya unyenyekevu na utifu bali baadhi kama vile **Kusadikika** ziligubika mawazo yenyewe uzito yaliyowezu kuichambua jamii kisiasa na kifalsafa. Pana ushahidi wa kutosha kudhahirisha hoja hii kutoka katika riwaya za wakati huu. Kwa mifano, wimbo huu katika **Wasifu wa Siti Binti Saad** unao mchoma uliolengwa kumdhikaki mtawala fulani wa Kiarabu aliywatawala waafrika wakati huo. Kejek yenyewe imefichika sana:

Bwana ulipoondoka

Raia tuliinama

Sote tulidhoofika

Tulihadhiri jasama

Na sasa umefika

Mwili utarudi nyama

Astahiki salama

Maulana El Amiri 3

Kwa hakika, **Kusadikika** ambayo ndiyo riwaya inayojulikana zaidi mionganoni mwa kazi za Shaaban Robert, inayo maudhui ya kukosoa mfumo wa kisiasa katika Tanganyika ya kabla na baada ya uhuru. Wachambuzi wengi hawajawahi kuyafichua na kuyafanua maudhui haya hadi leo. Hadithi hii haipendekeze tu kuwa mawazo ya kigeni yashirikishwe katika ujenzi wa mataifa yetu machanga bali pia inafaa kuwepo na uhuru wa kujadili njia zote zinazofaa za kuyajenga mataifa haya na pale inapolazimu au inaposadifu, mawazo hata ya kutoka nchi za kigeni yashirikishwe.

Mwelekeo wa utetezi katika fasihi ya Kiswahili kwa hakika ulianza hapo awali na kuna ushahidi wa kutosha wa kuthibitisha jambo hili kama ubeti huu wa **Utenzi wa Maji Maji** unavyodokeza:

Kilwa na Dari's salama

Kuna wazungu nakama

Mtu hapati kusema

Nti wamezizima 4

Hata hivyo, ni sharti ikumbukwe kwamba kipindi hiki, hasa mwanzo mwanzo kilikuwa na nathari iliyotungwa kusifu na kustahi enzi ya watawala wa kikoloni ijapokuwa sio moja kwa moja. Kwa mfano, Shaaban Robert mara kwa mara aliwasifu sana watawala hao na hata aliona fahari kutunga baadhi ya vitabu vyake kwa heshima yao.

Kwa hivyo mwelekeo wa utetezi dhidi ya ukoloni haukuchochewa na itikadi ya kisiasa iliyokita katika falsafa yoyote bali ilitokana kwa upande mmoja na uhasama kati ya uislamu na ukristo. Pengine waliotunga fasihi yenye mwelekeo huo wangetosheka na mfumo uliokuwepo hapo awali - yaani ujumuiya wa kijadi kabla ya kufika kwa wakoloni wa kimagharibi.

Fasihi yenye kupinga ukoloni hasa ilianza kushika kasi na kuwa na mwelekeo imara katika miaka ya 1950. Kazi za Shaaban Robert kama vile maisha yangu **na Baada ya Miaka Hamsini** na hata mashairi kama **Almasi za Afrika** (1960) ni mifano mizuri ya kazi za aina hii. Waandishi kama Shaaban Robert walianza kujishabihisha na waandishi wenzao kama George Benard Shaw ambao walikuwa maarufu kwa kuongoza juhudhi za kupigania uhuru katika nchi zao. 5

Ni jambo la kushangaza sana kuwa kwa kulingana na fasihi katika Kiingereza ya wakati huu ambayo ilikuwa na kazi nyingi za nathari zilizohusu juhudhi za mapambano ya uhuru Afrika Mashariki, fasihi ya Kiswahili haikuwa na kazi nyingi kama hizo. Mifano ya waandishi waliotumia Kiingereza na ambao walitunga kuhusu vita vya uhuru ni kama Ngugi wa Thiong'o, Joe Mutiga, Jonathan Kariara na Mugo wa Gatheru. Pengine sababu moja ya ukosefu huu ni kwamba hakukuwa na wasomaji wengi wa nathari katika Kiswahili wakati huu. Pia yamkini kwamba waandishi kama Shaaban Robert waliogopa mchujo wa maandishi yao na serikali ya wakoloni na hawakutaka kuhatarisha vyeo vyao kama watumishi wa serikali. Kwa hivyo, walihiarri kuendelea kutunga juu ya maudhui ya kitamaduni na maadili ya kijamii.

Bila shaka, kama anavyoeleza Wafula (1989), Shaaban Robert ni mwandishi aliyekuwa na tajriba pana ya kimaisha ambayo iliathiri sana uandishi wake. Imani yake ya utu wa Mwfrika na maadili ya dini ya Islamu pamoja na mazingira ya ugandamizi ya kikoloni yalinoa ubongo wa Robert na kumwezesha kuwa na mtazamo na msimamo thabiti wa kimaisha. Hii ndiyo sababu aliweza kubuni kazi zenyenye kina cha falsafa na uhalisi katika vijiriwaya vyake. Kazi za Shaaban Robert zinawakilisha hatua muhimu katika ukuaji wa nathari ya Kiswahili.

Kutokana na hali hii, vijiriwaya vingi wakati huu vilitungwa kufurahisha na kuwa idhi. Mifano ni kama, **Ada za Arusi katika Unga** (1960), **Kurwa na Ndoto** (1960), **Kisa cha Mrina Asali na Wenzake Wawili** (1962), **Siku ya Watenzi Wote** (1963), **Utubora Mkulima** na vinginevyo.

Njia mojawapo ya kueleza kwa nini riwaya ya Kiswahili haikuendelea sana wakati ni kuuangalia mfumo wote wa utawala wa kikoloni. Ni dhahiri kuwa waandishi wa Kiswahili walitingwa na vikwazo vingi wakilinganishwa na wenzao weupe au walioandika kwa Kiingereza. Kwa hakika waandishi wa Kiingereza sio tu kwamba walipendeleta na kusaidiwa na wakoloni bali pia hata mashirika ya uchapishaji ambayo yalimilikiwa na wakoloni yalipendeleta kuchapisha kazi za Kiingereza kuliko za Kiswahili.

Kiswahili, kwa ujumla, kilipewa hadhi ya chini kuliko Kiingereza. Kwa kiasi fulani, sababu hi inatufahamisha kwa nini waandishi kama Shaaban Robert, Swaleh Farsey na Mohamed Said Abdulla ambao walikuwa na uhusiano mzuri na watawala wa kikoloni, kazi zao zilipokelewa na kuchapishwa kwa urahisi hata ingawa walikabiliwa na vikwazo kadhaa wakilinganishwa na waandishi wa Kiingereza.

Kipindi Cha Baada Ya Uhuru: 1963 hadi 1992

Utungaji wa riwaya zenyenye maudhui ya kitamaduni na kijamii haukukoma wakati uhuru ulipopatikana bali utunzi kama huo uliendeleta kwa muda mrefu baada ya uhuru. Mifano mizuri ya kazi kama hizo ni **Mtugenii** (1971) kilichotungwa na Buyu, **Kuishi Kwingi ni kuona Mengi** cha J.B. Simba, **Simba Kaishi na Wanadamu** (1970) kilichotungwa na Joy Adamson na pia kitabu cha Patterson kiiwachao **Simba wa Tsavo** ambacho ijapokuwa kilichapishwa mnamo mwaka wa 1947, kilitolewa mara nyingi baada ya uhuru.

Katika kipindi hiki waandishi wengi walianza kujitokeza na kutunga kazi nyingi za nathari juu ya maudhui mbalimbali. Kazi nyingi zenyenye maudhui ya utamaduni asilia zilizuka. Kwa mifano, **Naushangilia Mlima Kenya** cha Jomo Kenyatta, **Kaburi Bila Msalaba, Uhuru na Baadaye, Mau Mau Kizuzini, Ujamaa Wa Mwfrika** na vinginevyo. Idadi kubwa ya riwaya hizi zilikuwa na maudhui ya kisiasa na utetezi dhidi ya ukoloni na hali vingine vilikuwa na mwelekeo wa kihistoria. Athari ya maandishi haya ya kisiasa ilizua msisimko mpya ambao ulielekeza fasihi katika wakati wa mwamko (disillusionment) katika miaka ya katikati ya 1960.

Wachambuzi wa fasihi na waandishi wengi wametambua kwamba fasihi ya Kiswahili sio chombo cha pekee ambacho kinawasilisha utamaduni wa Kiswahili. Wameeleza kuwa hata fasihi katika lugha nyinginezo kama Kiingereza, Kifaransa, Kireno, Kiispaniola, Kirusi, Kichina na kadhalika haziwezi kusemekana kuwa zinawasilisha tamaduni za jamii hizo kikamilifu. Wote wanatambua kuwa riwaya ya Kiswahili inatekeleza jukumu muhimu kwani licha ya kuendeleza uzuri wa sanaa ya fasihi-tingo, pia huichambua jamii kwa tafsili. Riwaya huifunza na kuionya jamii. Kazi kama vile hadithi ya **Rosa Mistika** ni mifano mzuri wa riwaya kama hizi za mafunzo na maonyo kwa jamii.

Kipindi cha baada ya miaka ya kati ya 1970 kilitoa riwaya zilizo na sifa mbili kuu. Sifa ya kwanza ni juhudini ya kutafsiri hasa riwaya za Kiingereza katika Kiswahili. Sehemu kubwa ya riwaya hizo zilijumuika katika mkondo wa fasihi ya Kiswahili. Licha ya ugumu wa kutafsiri, riwaya hizi zimeikwasisha fasihi ya Kiswahili kwa kuboresha mitazamo na mielekeo yake na kuipanua mipaka ya maudhui na maswala yake. Wasomaji wa fasihi ya Kiswahili waliweza kutilii uwanja mpana zaidi. Kazi hizo ambazo zilikuwa pamoja na riwaya, tamthilia na mashairi sharti zihesabike kama kazi asilia za fasihi ya kiswahili. Mifano ya kazi hizo za tafsiri ni **Boi, Shujaa Okonkwo, Wema hawajazaliwa, Hamkani si Shwari Tena, Mwakilishi wa Watu, Njia Panda, Usilie Mpenzi Wangu, Shamba la Wanyama** na vinginevyo.

Sifa nyingineyo muhimu ya fasihi ya Kiswahili iliyotungwa katika mwisho wa muongo wa 1970, ni kuanza kujitokeza kwa aina ya fasihi ambayo tunaweza kuieleza kama "fasihi yenye msimamo wa kiti". Hii ndiyo fasihi ambayo kimaudui na kimtindo, ilielekea kuwa na undani zaidi kuliko ile ya hapo awali. Fasihi hii ilianza kuonyesha mwelekeo wa kuzitathmini jamii zetu kwa mbinu za kisayansi za uchambuzi. Fasihi hii ilianza kutafuta chanzo cha baadhi ya matatizo ya jamii hizi sio tu katika ukoloni na ukoloni mamboleo bali hasa kutokana na miundo ya jamii na mifumo yetu ya kiuchumi. 6

Katika aina hii ya fasihi, hapakuwa na nafasi ya fasihi tumbuizi ambayo ilitungwa kwa kusudi kuu la kusisimua tu kama vile kazi za waandishi kama Ndeti Somba, Mohamed Said Abdulla, Faraji Katallambula na Banzi. Udhafiu wa fasihi hii tumbuizi ulikuwa ni ufinyu wa upeo na mtazamo wake kwani wasanii hawa waliyafafanua na kuyachambua matatizo ya kijamii kama ambayo yalisababishwa na nguvu tu za kimaumbile na wala si binadamu mwenyewe. Fasihi yenye mwelekeo kama huo ilishutumiwa kwa kujaribu kuambaa uhalisi wa jamii. Aina mpya ya fasihi yenye mwamko iliendelezwa na wanariwaya mashuhuri kama vile Mohamed Suleman Mohamed, Said Ahmed Mohamed, Shafi Adam Shafi, Mwalimu Julius Nyerere, E. Kezilahabi, George Mhina, J.K. Kiimbila na wengineo.

Hii ndio aina ya fasihi anayojaribu kuifafanua F.E. Senkoro anapofasiri mawazo ya Mao Tse Tung kuhusu jukumu la fasihi tumikizi. Anaeleza:

*Ni lazima tuhakikishe kuwa fasihi na
sanaa ni sehemu muhimu ya utaratibu wote
wa mapinduzi - kwamba hizi ni nyenzo imara
wa kuwasaidia watu kumkabili adui kwa
moyo na nia moja. (tafsiri yangu) 7*

Pia Abdilatif Abdalla anayo maoni sawa katika utangulizi wa kitabu cha Said Ahmed Mohamed kitiwacho, **Sikate Tamaa**:

*Fasihi ni sharti iikosoe jamii wala
sio kukariri yale yaonekanayo ama
yasemwayo kuwa ndiyo yanayotokea⁸*

Kati ya riwaya za Kiswahili zilizofikia upeo wa juu zaidi katika fasihi yenye mwamko ni **Dunia Mtvi Mkavu** cha S.A. Mohamed. Katika maoni yetu inaweza kuelezea kuwa yenye mwelekeo wa ukombozi wa tabaka la mafelahi. Inatoa ufanuzi wa mapambano kati ya makabaila na umma.

Fasihi kama hii ni ishara ya tajriba ya mwandishi anayejihisi kuwa sehemu ya umma na mapambano yao ya kujikomboa. Haidhihirishi athari zozote za kibwanyenye juu ya msanii na ni tofauti kabisa kimaudhui na fasihi ya miongo ya 1950 na 1960 iliyopendekeza mabadiliko hafifu katika mfumo wa jamii. Fasihi hii mpya inatoa mwito wa mapinduzi ya kitaaluma na yaliyopangwa mahsusili kuugeuza mfumo wa kiuchumi na kijamii kama suluhisho la kudumu la kipekee juu ya matatizo ya jamii zetu.

Hata hivyo, inaweza kudaiwa kuwa kuanzia mwishoni mwa mwongo wa 1970 na 1980, utunzi wa nathari katika Kiswahili, hasa utanzu wa riwaya ulifika kilele chake katika upande wa umbo mtindo na maudhui. Jambo hili linadhihirishwa na ushahidi kutokana na kiwango cha juu cha usanifu wa kimtindo na kiisimu unaobainika katika uandishi wa wanariwaya kama E. Kezilahabi na S.A. Mohamed ambao wametia fora sana katika uwanja huu katika miaka ya hivi karibuni.

Licha ya kuvinjari uzuri na udhaifu wa maongozi ya siasa ya ujamaa katika taifa lake la Tanzania. E. Kezilahabi amezidi kufafanua falsafa ya udufu na upweke wa maisha (existentialism) katika jamii ya kisasa ambayo imekabiliwa na migogoro ya mabadiliko ya kisasia na kitamaduni. Hii ndio miangaza inayopatikana kutokana na usomaji wa riwaya za Kezilahabi mbili, yaani, **Gamba la Nyoka na Nagona**.

Kwa upande mwingine, Said Ahmed Mohamed amezidi kuendeleza falsafa yake kuhusu maana ya uhuru na ukombozi wa kisasia na kiuchumi katika mazingira ya ukoloni mambo-leo katika riwaya yake, **Kiza Katika Nuru** (1988). Pia, ameshughulikia swala la vikwazo na maonevu dhidi ya mwanamke katika jamii ya kisasa ya kiafrika katika **Tata za Asumini** (1990). Katika riwaya hii mwandishi huyu amejaribu kusarifu mhusika ambaye amekusudiwa kuwa kielelezo cha shujaa wa kike katika mapambano ya ukombozi wa wanawake.

Ni jambo la kushangaza kwamba waandishi hawa wawili maarufu wameathiriwa na falsafa ya kimagharibi ya udufu wa maisha (existentialism) na uhalisi wa kimaumbile (phenomenologism) ya wanafalsafa kama Samuel Beckett, Jean Paul Sartre, Albert Camus na Martin Heidegger. Hata hivyo, ni kweli kwamba kazi zao zimehifadhi sifa kamili za uafrika halisi kiumbo, kimtindo, kimaudhui na pia kimazingira. 10 Athari ya Kimarx, pia inapatikana katika riwaya za hivi karibuni kama vile **Walenisi** (1995) cha Katama Mkangi.

Kunao pia waandishi wachache wa riwaya za Kiswahili ambao, ingawaje kazi zao hazijaenea na kusifika sana hapa Afrika Mashariki, bado zina umuhimu mkubwa katika mchango wake. Mifano ya wasanii kama hao ni Shafi Adam Shafi aliyetunga **Kuli** (1988) na **Kasri ya Mwinyi Fuad** (1979). Pia kunaye Z. Burhani aliyeandika **Mali ya Maskini** (1981) na **Mwisho wa Kosa** (1989) na pia Katama Mkangi **Ukiwa na Mafuta**. Hiki cha pili kilionyesha maendeleo makubwa ya falsafa ya mwandishi kutoka aandike **Ukiwa**, hadithi ya mapenzi. **Mafuta** kinachambua kwa njia ya kimafumbo maovu ya kisasia ya kijamii katika Kenya huru. Isitoshe, riwaya ya Yusuf King'ala, **Anasa** ambayo inawakilisha uchambuzi wa uchoyo wa tabaka la makabaila katika Kenya, inaweza pia kujumuishwa katika kikundi hiki.

Hitimisho

Tunaafikiana na maoni ya W.H. Whiteley kuwa fasihi ya Kiswahili haina wingi wa maandishi ya kinathari na hasa fasihi iliyotungwa kabla ya miaka 1980. Hatuwezi kusema kuwa sababu kuu iliyosababisha hali hii ni kule kuteuliwa kwa lahaja ya Kiunguja kama msingi wa Kiswahili Sanifu hapo 1930. Ni kweli kuwa Kiunguja ilikuwa lahaja ambayo haikuwa na wingi wa fasihi ya

kimaandishi ikilinganishwa na lahaja ya Kimvita ambayo ilikuwa na historia ndefu sana ya maandishi, hasa ushairi. Pengine upungufu huo pia ulisababishwa na athari ya ustaarabu wa Kikristo na Kiislamu, elimu rasmi ya kigeni pamoja na mielekeo iliyyotokana na ukoloni.

Hata hivyo, ni dhahiri kuwa fasihi ya Kiswahili sasa imezidi kukwea ngazi ya umaarufu na hata kuweza kushindana na ile ya Kiingereza. Lile pengo kuu kati ya tungo za kinathari na riwaya za kisasa linazidi kuzibwa. Kwa mfano, riwaya fupi kama vile **Kiu na Rosa Mistika** zimekusudiwa kutekeleza wajibu huu. 11

Makala haya yamefanua, ijapokuwa kwa ufupi, baadhi ya hatua muhimu ambazo riwaya ya Kiswahili imepitia katika maendeleo na historia yake na pia athari kuu ambazo ziliathiri maendeleo hayo. Athari hizi ni za ndani na pia za kutoka nje. Kwa mfano, mapendeleo ya mwandishi na kiwango chake cha elimu ni mfano mzuri wa athari kama hizo.

Pia tumetaja hapo awali kwamba kuna uhaba wa kazi za nathari hapa Kenya na Uganda zilizotungwa kwa lugha ya Kiswahili. Fasihi iliyyotungwa kwa kiingereza bado imezidi ile ya Kiswahili hapa nchini. Jambo hili linaweza kuelezwu kama lenye kusababishwa na hali ya kutwezwu kwa Kiswahili na lugha nyinginezo za Kiafrika na kutukuzwa kwa lugha za kikoloni kama Kiingereza. Jambo hasa linalokera ni kwamba utaratibu wa kusuluhisha hali hii unakwenda kwa hatua ya polepole sana hapa Kenya na itachukua muda mrefu kabla Kiswahili hakijapata waandishi wake wa kujivunia kama vile fasihi ya Kiingereza inavyojivunia wasanii hodari wake kama Ngugi wa Thiong'o, Meja Mwangi, David Maillu na kadhalika. Wasomaji wa fasihi ya Kiswahili wanatamani kuweza kupata kazi za kinathari za aina nyingi kama riwaya za kadhia, tawasifu, usafiri na uvumbuzi, watu mashuhuri, sayansi na historia.

Maoni yetu ni kwamba fasihi ya Kiswahili itaweza kukua tu pale ambapo mwelekeo wa wananchi kuhusu Kiswahili utakuwa wenyewe imani na pale ambapo asasi zetu za kisiasa zitahimiza matumizi ya Kiswahili katika nyanja zote za maisha na kuonyesha juhudini kamilii za kuikuza lugha hii maarufu. Hapo tutaweza kuwa na mfululizo wa machapisho ya nathari ya kiwango cha juu yanapolinganishwa na kiwango cha fasihi bora kote duniani.

Tanbihi

1. Angalia Rollins. 1981. "The Origin of Swahili Prose Genres" makala ambayo imenekuliwa na Jay Kitsao katika makala yake, "Swahili Origin and the Development of Swahili Literature", Semina ya Kitivo cha Sanaa, Chuo Kikuu cha Nairobi . uk. 26.
2. Roviner Arnold. 1973. "Swahili Literature and It's Modern History: A Necessary Remark on Literary Criticism", Katika **Kiswahili**. Toleo 42 namba 2 na 43/2 . uk. 72.
3. Shaaban Robert. 1967. **Wasifu wa Siti Binti Saad**. Nairobi: Thomas Nelson. uk. 39. Mshairi hapa anauliza lakini kwa kinaya kwa nini Sultan, ambaye ni kiumbe aabudiwe kama Mungu Muumba!.
4. Kutoka katika "Utenzi wa Maji Maji" ulionakiliwa katika **Kiswahili**, toleo 27, 1952, uk. 34. Pia angalia majina ya dhihaka na kashifu yaliyopewa mjerumani kama "Nyundo" na "Udongo Mwekundu" katika tamthilia ya Ebrahim Hussein, **Kinjeketile**.
5. Kwa mfano, riwaya ya Adili na Nduguze kimependekezwa kwa kumbukumbu ya "wote waipendao Afrika", weupe kwa weusi kwa maneno yafuatayo:

Kwa marafiki zangu

Wazawa wa Afrika

Pamoja na Wazungu

Wapenda Afrika

Kitsao (angalia hapo juu) anaonelea kuwa baadhi ya riwaya za awali hazikuwa na shabaha ya kuwasilisha maudhui yoyote yenye uzito bali waandishi waliniua kuwadhihirishia wazungu usanifu wa Kiswahili kama lugha ya kutungia fasihi. Jambo hili ni dhahiri, kwa mfano, kutohakana na jinsi mwandishi anavyochezea maneno katika kitabu cha **Wasifu wa Siti Binti Saad**.

6. Hadithi za dadhia za Mohamed Said Abdulla kama, **Mzimu wa Watu wa Kale, Kisima cha Giningi, Duniani kuna Watu, Siri ya Sifuri na Mwana wa Yungi Hulewa**, vimeshetumiwa kuwa mifano hafifu ya miigo ya hadithi za upetelezi za nchi za Magharibi. Zimeelezwa kama zisizokuwa na undani wa kimaudhui, kimtindo, ukuzaji wa wahusika unaofaa. Haziwezi kufananishwa na riwaya ya Dostoevsk. **Crime and Punishment**. Mifano mingine ya riwaya hafifu ni **Simu ya Kifo** cha J. Katalambulla, riwaya ya T. Banzi, **Titi la Mkwe** na zile za L.O. Omolo.
7. Angalia F.E.M.K. Senkoro katika **Kiswahili**, toleo la 46/2, 1976 uk. 74.
8. Angalia utangulizi wa Abdilatif Abdalla katika **Sikate Tamaa**, Longman, Nairobi, 1981, uk. ix 9.
9. Angalia W.H. Whiteley. 1969. **The Rise of a National Language**. Methuen, London: uk, 94. Lakini, ingawa fasihi ya Kiswahili imekua sana kwa upande wa nathari tangu kupatikana uhuru, ni ajabu kuwa hapana kabisa makusanyo na machapisho mengi ya utanzu wa hadithi fupi isipokuwa zile za M. S. Mohamed, **Kicheko cha Ushindi na Visa vya Ulimwengu** cha J.K. Kiimbila. Pia kuna uhaba mkubwa wa kazi za wasifu na tawasifu.
10. Kwa mfano, Shaaban Robert alijikuta katika mtafaruku mkubwa wa mvutano. Upande mimoja alikuwa akitaka kuwastahi wakuu wake wa kikoloni na huku pia akitaka kuendeleza harakati za ukombozi wa ndugu zake waafrika.
11. Kwa maelezo zaidi kuhusu maendeleo ya nathari hapa Afrika Mashariki, angalia R. Ohly **Aggressive Prose: A Case Study in Kiswahili Prose of the Seventies**. T.U.K.I., Dar es Salaam, 1981. Ohly anafafanua kuwa maendeleo hayo yameathiriwa na maisha ya kijamii, mtindo mgeni ukombozi wa wake na waume na umbo ambalo limeathiriwa sana na fasihii ya Kiingereza.

Marejeleo

Farouk, T. 1975. **Uchambuzi wa Maandishi ya Kiswahili : Kitabu cha Kwanza**. Nairobi: Oxford University Press.

Farouk, T. 1977. **Uchambuzi wa Maandishi ya Kiswahili : Kitabu cha Pili**. Nairobi: Oxford University Press

Mlacha, S.K. na Madumulla J.S. 1991. **Riwaya ya Kiswahili**. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.

- Mohamed, S.A., 1995. **Kunga za Nathari ya Kiswahili**. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Musokile, M. 1993. **Misingi ya Uhakiki wa Kiswahili**. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Collins, J.D. 1983. **A History of Swahili Prose**. Leiden.
- Nengo, T.S.Y. na Kiango, S.D. 1974. **Ndimi Zetu 1**. Tanzania, Dar es Salaam: Longman.
- Genkoro, F.K., 1982. **Fasihi**. Dar es Salaam: Press and Publicity Centre.
- Sayambo, B. na Mazrui, A. 1991. **Uchambuzi wa Fasihi**. Nairobi: East African Educational Publishers.
- Wafula, R. M., 1989. "The Use of Allegory in Shaaban Robert's Prose Works." M.A. Thesis. Unpublished: University of Nairobi.

Prof. Kitula Kung'ei is an Associate Professor in the Department of Kiswahili, Kenyatta University, P.O. Box 43844, Nairobi.

(2) a. The i-forms

i. The i-forms of the verb

b. The i-forms of nouns

c. Miscellaneous forms

ii). The i-forms

The i-forms occur in the following categories:

a) Nominal concord of class 1 and 2 adjectives with nouns. In the examples below, the nominal concord of class 1 (class 1 and 2) are basically the human noun classes, while the adjectives are class 1 adjectives.

b) Nominal concord of class 1 adjectives with nouns. In the examples below, the nominal concord of class 1 adjectives with nouns is always class 1 adjectives.

c) Nominal concord of class 1 adjectives with nouns. In the examples below, the nominal concord of class 1 adjectives with nouns is always class 1 adjectives.

d) Adjectives which are nominal concord in agreement with the nouns they are associated with. In the cases where adjectives are associated with pronouns, then in the examples above, the nominal concord of class 1 (class 1 and 2) are basically the human noun classes, while the adjectives are class 1 adjectives.